

ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗАСТОСУВАННЯ МАТЕРІАЛЬНИХ ТЕМПОРАЛЬНИХ НОРМ В УКРАЇНІ

Гуйван П.Д., к. ю. н,
професор, Заслужений юрист України
Полтавський інститут бізнесу

У статті проаналізовано українську практику судового застосування норм матеріального права, що визначають тривалість дії суб'єктивного права особи. Указано на численні випадки неправильного тлумачення правозастосовними органами окремих темпоральних норм права. Детально розглянуто практику, що стосується обґрунтованості судових вердиктів, підкреслено незаконність судового правозастосування правових актів, які суперечать закону або не мають чинності, до відносин, що регулюються. Надані конкретні пропозиції щодо приведення стану вітчизняного судочинства до європейського рівня.

Ключові слова: зворотна дія норми в часі, темпоральне регулювання, нечинний акт.

В статті проаналізована українська практика судового застосування норм матеріального права, визначаючих продовжителю дії суб'єктивного права особи. Указано на численні випадки неправильного тлумачення правозастосовними органами окремих темпоральних норм права. Детально розглянуто практику, що стосується обґрунтованості судових вердиктів, підкреслено незаконність судового правозастосування правових актів, які суперечать закону або не мають чинності, до відносин, що регулюються. Дані конкретні пропозиції щодо приведення стану вітчизняного судочинства до європейського рівня.

Ключевые слова: обратное действие нормы во времени, темпоральное регулирование, недействительный акт.

Guyvan P.D. PROBLEMS OF LAW ENFORCEMENT OF MATERIAL TEMPORAL NORMS IN UKRAINE

In the work the Ukrainian practice of judicial application of the norms of substantive law determining the duration of the subjective right of a person is analyzed. Numerous cases of incorrect interpretation by law enforcement agencies of certain temporal norms of law are pointed out. The practice concerning the validity of judicial verdicts has been examined in detail, the illegality of judicial enforcement of legal acts that are contrary to the law or those that are not valid to relations that are regulated is underlined. Concrete proposals are given on bringing the state of domestic proceedings to the European level.

Key words: inverse norm action in time, temporal regulation, ineffective ac.

Постановка проблеми. Як констатує Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, українські суди ще далекі від критеріїв, визначених європейськими стандартами. В окремих випадках вони безпідставно відмовляють заінтересованим особам у праві на судовий захист у цивільних справах, наприклад, шляхом відмови у відкритті провадження у справі та повернення заяви. Нерідко поверховий розгляд цивільних справ і матеріалів кримінального провадження, ігнорування норм

матеріального та процесуального права призводять не лише до скасування судових рішень в апеляційному чи касаційному порядку, а й до істотного порушення строків прийняття рішення по суті провадження, а під час провадження справ про адміністративні правопорушення – до закриття провадження внаслідок закінчення строків притягнення до адміністративної відповідальності. Суди апеляційної інстанції та суд касаційної інстанції не завжди звертають уваги й не реагують на порушення судами встановлених за-

коном строків розгляду справ [1]. Варто додати, що за подібне нехтування правовою нормою де-факто жодних заходів відповідальності з боку органів, котрі покликані її застосовувати до суддів, що порушують закон (Вища рада правосуддя), нині не помічено.

Серед болючих питань поряд із неправильним застосуванням темпоральних процесуальних механізмів – нехтування чи незаконне застосування українськими судами окремих правових норм матеріального законодавства, які опосередковують рух правовідносин у часі.

Стан розробленості проблеми. Питання належного правозастосування матеріально-правових темпоральних приписів досліджувалося такими вченими, як О.С. Йоффе, П.Ф. Єлісейкін, Є.Я. Мотовиловкер, О.В. Дзера, В.В. Луць, К.Ю. Лебедева, В.І. Цікало й інші. В окремих публікаціях аналізувалися питання про підстави, порядок, обґрунтованість і межі застосування строків, що припиняють, оперативних, гарантійних строків. Проте, на нашу думку, все ж більше уваги зосереджено на судовому застосуванні позовної давності, тоді як проблематика належного використання ординарних матеріальних строків такою увагою обділена. Проблема лише окреслена й потребує доопрацювання. Зокрема, відсутній серйозний аналіз питань щодо строків застосування та дії окремих правозахисних механізмів під час вирішення господарських, трудових спорів, правового визначення механізму їх учинення та впливу дотримання цього механізму на дійсність і дієвість самих матеріальних повноважень носія тощо. З'ясуванню вказаних та інших питань присвячено статтю.

Мета статті – проаналізувати українську практику судового застосування норм матеріального права, що визначають тривалість дії суб'єктивного права особи; детально розглянути практику, що стосується обґрунтованості судових вердиктів.

Виклад основного матеріалу. Давай-те розглянемо, чи адекватні окремі судові рішення вітчизняних правозастосовних органів конкретним вимогам європейської спільноти до нашого судочинства.

За загальним правилом, судові рішення має бути повним, законним та обґрунтованим (ст. 213 Цивільного процесуального кодексу України). При цьому, як неодноразово вказував Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд), одне з головних призначень обґрунтованого рішення полягає в тому, щоб продемонструвати сторонам, що вони були почуті. Умотивоване рішення дає стороні можливість оскаржити його та отримати його перегляд вищою інстанцією. Лише за умови винесення обґрунтованого рішення може забезпечуватись публічний контроль здійснення правосуддя [2, п. 30]. Наприклад, ЄСПЛ визнав порушенням право заявниці на справедливий суд у справі «Проніна проти України». У цій справі заявниця зверталась до національних судів із вимогою вирішити її спір щодо пенсії з органами соціального забезпечення. Заявниця посилалася, зокрема, на положення ст. 46 Конституції, заявляючи, що її пенсія не повинна бути нижчою за прожитковий мінімум. Однак національні суди не вчинили жодної спроби проаналізувати позов заявниці із цього погляду, попри пряме посилання в кожній судовій інстанції. Не в компетенції Суду вирішувати, який шлях міг би бути найадекватнішим для національних судів під час розгляду цього аргументу. Однак, на думку Суду, національні суди, цілком ігноруючи цей момент, хоча він був специфічним, доречним і важливим, не виконали свої зобов'язання щодо п. 1 ст. 6 Конвенції. Відповідно, було визнано порушення цього положення [3, п. 25].

Серед недоліків, що сприяють поширенню таких порушень, як необґрунтованість чи незаконність судового рішення, є неправильне тлумачення чи взагалі неналежне правозастосування матеріально-правових приписів законодавства, що містять темпоральні виміри тривалості того чи іншого повноваження особи. Особливо варто відзначити такі дії національних судових установ, які в процесуальному стосунку не сприяють невинуватому затягуванню процесу, але, за великим рахунком, повертають судочинство у зворотному напрямі, у такий спосіб забезпечуючи неналежний темпораль-

ний вплив на судовий вердикт. Мова йде про необхідність суворого дотримування судами під час здійснення правосуддя принципу незворотності дії нормативних актів у часі. Адже, за принциповою позицією ЄСПЛ, то є однією з ключових ознак поняття правової визначеності [4, с. 54]. Суд дотримується думки, що застосування зворотного в часі цивільного процесуального законодавства порушуватиме принцип юридичної визначеності й буде несумісним із нормами закону, якщо це позбавляє особу доступу до засобів правового захисту, які мали б бути ефективними згідно з положеннями п. 1 ст. 35 Конвенції. Як результат, ЄСПЛ підкреслює: повага до принципу верховенства права та поняття справедливого судового розгляду вимагають, щоб усі підстави застосування зворотної сили закону аналізувалися з особливою пильністю.

Між тим цього далеко не завжди дотримуються наші суди. Причому нерідко причиною є або невдале нормативне формулювання конкретного припису, або неправильне його тлумачення правозастосовними органами. Так, п. 5 розділу XIII «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про виконавче провадження» від 2 червня 2016 року вказує, що виконавчі документи, видані до набрання чинності цим Законом, пред'являються до виконання у строки, встановлені цим Законом, – три роки. Попередня редакція Закону передбачала, що строк пред'явлення виконавчого документа спливає через один рік після набрання рішенням суду законної сили. Отже, цей припис Закону здавалося б запровадив зворотню дію в часі окремих суб'єктивних прав особи – на звернення до виконавчої служби про примусове виконання рішення суду.

Іншими словами, оскільки Закон в останній редакції встановив, що строки пред'явлення виконавчих документів до виконання становлять 3 роки, це означає, що виконавчі документи, видані до набрання чинності новою редакцією (вони мали бути пред'явлені до виконання упродовж одного року), все одно можуть пред'являтися до примусового виконання протягом трьох років із дня видачі, на-

віть попри те, що річний строк для його пред'явлення, вказаний у самому документі, давно скінчився. При цьому навіть не має значення той факт, що стягувач, який прострочив строк пред'явлення, свого часу звертався до суду із заявою про його відновлення, але йому в цьому було відмовлено за неповажністю причин пропуску строку.

Насправді подібна позиція щодо зворотної сили нормативного акта, яка, на жаль, відразу стала популярною в українському правозастосовному середовищі, немає жодного доктринального підґрунтя. Адже, якщо пристати на таку позицію, якої нині стали дотримуватися й виконавчі органи, дійдемо логічного висновку, що нова редакція Закону України «Про виконавче провадження» ввела зворотню силу своєї дії в коментованій частині з метою допомогти недбалим стягувачам, котрі без поважних причин пропустили строк пред'явлення документа до виконання. Насправді жодна правова система не повинна бути спрямована на допомогу несправним учасникам відносин, чи то кредитор, чи то боржник. Більше того, ст. 58 Конституції України вказано, що закони й інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи.

Як же тоді варто оцінювати правило п. 5 розділу XIII «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про виконавче провадження»? А ось як. Строк суб'єктивного права є невід'ємним складником, елементом змісту самого права [5, с. 20–21; 6, с. 129–131]. Без нього та поза його перебігом суб'єктивного права немає. Закінчення строку дії суб'єктивного права погашає саме право. Строк існування права визначається нормативно – в актах законодавства, або встановлюється самими учасниками конкретних відносин. Звісно, зазвичай строк дії права встановлюється на момент виникнення самого права, але впродовж існування права цей темпоральний вимір може змінитися за волею сторін чи в нормативному порядку. Наприклад, достроково скінчитися. У нашому випадку бачимо якраз таку ситуацію: законо-

давець видав припис про подовження строків пред'явлення виконавчих документів до виконання до трьох років. Але, маємо наголосити, що подовжити можна лише той строк, який не скінчився. Якщо ж строк дії права на час прийняття законодавчих новацій збіг, відповідне право особи, що було обмежене цим строком, погасилося. Тож воно вже не може бути відновлене. Відтак саме як подовження чинного строку, який ще не сплив, варто розглядати положення правила п. 5 розділу XIII «Прикінцеві і перехідні положення» Закону України «Про виконавче провадження», а аж ніяк не як повноваження на відновлення права, яке вже припинилося.

Отже, незграбна нормативна побудова правової норми створила серйозні проблеми для практичного правозастосування. Тому нашому законотворцеві необхідно дуже ретельно вичитувати кожен законодавчий пасаж, ураховуючи рівень юридичної освіти суддівського корпусу та його здатність (правильніше було б сказати, нездатність) гнучко реагувати на такі нормативні вибрики. На жаль, українські судді нині переважно не усвідомлюють неможливості зворотного в часі правозастосування за коментованих обставин [7].

Іншою серйозною проблемою національного судочинства є часте застосування як обґрунтування судових рішень правових актів, які не є чинними в часі. Такі правові акти або не мають стосунку до справи, бо не існували на час виникнення спірних відносин, або взагалі ніколи не набували чинності. Особливо це стосується локальних нормативних актів, які видаються місцевими органами самоврядування, іншими державними чи громадськими інституціями. Адже обов'язковою передумовою набуття чинності такими актами є факт їх публічного оприлюднення. В українських судах сьогодні абсолютно відсутня практика перевірки правозастосовним органом того, чи був оприлюднений певний документ, а отже, чи набрав він законної сили й коли це відбулося. Звісно, із цього приводу вищі судові органи держави неодноразово давали певні рекомендації. Так, у п. 7 По-

станови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 року № 9 запропоновано звернути увагу судів на те, що, згідно з ч. 2 ст. 57 Конституції, є нечинними, а отже, не можуть застосовуватись, ті закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права й обов'язки громадян, які не доведені до відома населення в установленому законом порядку. Це означає, що судові рішення не може ґрунтуватись на неоприлюднених нормативно-правових актах такого змісту [8].

Але, на жаль, питання не зрушило з мертвої точки. Між тим місцеві органи влади та місцевого самоуправління продукують усе більше різноманітних загальнообов'язкових положень, правил поведінки й інших актів нормативного характеру, що визначають правовий статус населення. При цьому практично жоден із них не був свого часу оприлюдненим у встановленому законом порядку. При цьому саме суб'єкт владних повноважень повинен надати правозастосовному органу докази оприлюднення, покладання такого обов'язку на громадянина є недопустимим. А ненадання відповідних доказів варто вважати як недоведеність факту чинності відповідного документа (іншими словами, нечинність акта презюмується). У будь-якому разі подібні нечинні правові документи не можуть бути покладені в основу судового рішення.

На окрему увагу заслуговує питання судового застосування правових актів до юридичних вчинків, до яких вони не можуть застосовуватися. Мова йде про зворотне в часі застосування окремих нормативних положень. Наприклад, Лубенська міська рада Полтавської області 14 лютого 2014 року затвердила Порядок визначення та відшкодування територіальній громаді міста Лубни в особі Лубенської міської ради збитків, заподіяних внаслідок порушення вимог земельного законодавства (далі – Порядок). При цьому орган місцевого самоврядування нарахував передбачені цим порядком санкції на окремих землекористувачів, починаючи з 2011 року. А українські суди, попри звернення по-

терпілих до них за захистом, проігнорували як Конституцію, так й елементарні правові засади справедливого судочинства, відмовивши в захисті та заплущивши очі на вказані негаразди із законом [9]. З урахуванням припису Закону й ч. 4 п. 2.17 Постанови Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики розгляду справ у спорах, що виникають із земельних відносин» від 17 травня 2011 року № 6 до спірних відносин має застосовуватися саме та редакція акта, яка була чинною на дату спірного правовідношення. Отже, Порядок не може поширюватися на відносини, що відбувалися до його прийняття. Між тим господарські суди чомусь застосували цей документ для регулювання відносин, які відбувалися до його прийняття, що є порушенням закону.

Власне сам факт застосування цього документа правозастосовними органами під час вирішення спору є грубим порушенням українського процесуального закону. Згідно з приписом ст. 4 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПКУ), господарський суд не застосовує акти державних та інших органів, якщо ці акти не відповідають законодавству України. Однак національні суди всіх інстанцій, усупереч цій вимозі закону, застосували такий акт, належно не обґрунтувавши свої рішення. Указаний документ – Порядок визначення та відшкодування територіальній громаді міста Лубни в особі Лубенської міської ради збитків, заподіяних внаслідок порушення вимог земельного законодавства – прийнятий з істотним порушенням чинного українського права, відтак він не може застосовуватися судами. Річ у тім, що Порядок прийнятий усупереч наявним в органу місцевого самоврядування повноваженням. У самому Порядку (п. 1) указується, що він прийнятий на підставі Конституції України, Земельного кодексу України, Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», Цивільного кодексу України, Податкового кодексу України, Постанови Кабінету Міністрів України «Про порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі та землекористувачам» від 19 квіт-

ня 1993 року № 284. Щоправда, у цьому пункті Лубенського Порядку немає жодного посилання на конкретні статті чи пункти задекларованих актів. І це не просто так. Бо в жодному із цих законодавчих документів не передбачено видання подібного документа органом місцевого самоврядування.

Загальним правилом має слугувати припис ст. 144 Конституції України і ст. 73 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні», які вказують на обов'язковість виконання всіма особами рішень органів місцевого самоврядування. Але при цьому вказані законодавчі акти не варто тлумачити безмежно. Адже в них зазначено, що органи місцевого самоврядування *в межах повноважень, визначених законом*, приймають рішення, які є обов'язковими до виконання на відповідній території (ст. 144 Основного Закону), акти ради, сільського, селищного, міського голови, голови районної в місті ради, виконавчого комітету сільської, селищної, міської, районної у місті (у разі її створення) ради, *прийняті в межах наданих їм повноважень*, є обов'язковими для виконання всіма розташованими на відповідній території органами виконавчої влади, об'єднаннями громадян, підприємствами, установами та організаціями, посадовими особами, а також громадянами, які постійно або тимчасово проживають на відповідній території (ст. 73 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні»). Отже, обидва нормативних акти вказують про необхідність виконання лише тих актів органів місцевого самоврядування, які видані в межах їхніх повноважень, а повноваження повинні встановлюватися законом.

Конституція України й інші закони чітко вказують, що органи місцевого самоврядування діють у межах визначеної для них компетенції. У всіх законодавчих актах таких повноважень місцевим радам щодо прийняття спеціальних положень, які б установлювали додаткові обов'язки суб'єктів на конкретній території та додаткові права для самого себе як органу місцевого самоврядування порівняно з тими, що визначені законодавством України, не надано. Це зрозуміло, адже

якщо мислити інакше, то будь-який орган міг би своїм розпорядчим актом установлювати для самого себе додаткові права у відносинах, у яких він бере участь.

Між тим в Україні порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі й землекористувачам установлюється Кабінетом Міністрів. То є його компетенція. Відповідно, Кабінет Міністрів України затвердив Постанову «Про порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі і землекористувачам» від 19 квітня 1993 року № 284, у п. 1 якої чітко встановлено сферу застосування цього акта: власникам землі та землекористувачам відшкодовуються збитки, заподіяні вилученням (викупом) і тимчасовим зайняттям земельних ділянок, установленням обмежень щодо їх використання, погіршенням якості ґрунтового покриву та інших корисних властивостей земельних ділянок або приведенням їх у непридатний для використання стан і неодержанням доходів у зв'язку з тимчасовим невикористанням земельних ділянок. Це повністю збігається з положенням ст. 156 Земельного кодексу України.

При цьому в п. 3 вказаного документа подано нормативне визначення поняття «неодержаний дохід» у контексті цього акта: неодержаний дохід – це дохід, який міг би одержати власник землі, землекористувач, у тому числі орендар, із земельної ділянки і який він не одержав унаслідок її вилучення (викупу) або тимчасового зайняття, обмеження прав, погіршення якості землі або приведення її в непридатність для використання за цільовим призначенням у результаті негативного впливу, спричиненого діяльністю підприємств, установ, організацій і громадян. Під тимчасовим зайняттям земельної ділянки розуміється зайняття земельних ділянок для розвідувальних робіт, а також для обов'язкових планових робіт із будівництва, технічного обслуговування й ремонту лінійної частини магістральних трубопроводів, що проходять в одному технічному коридорі. Попри те що Лубенська міська рада в затвердженому нею Порядку посилається на цей документ Кабінету Міністрів України, зміст Лубенського Порядку від 14

лютого 2014 року істотно відрізняється від затвердженого урядом у бік надання самій собі додаткових повноважень. При цьому варто відзначити, що Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок визначення та відшкодування збитків власникам землі і землекористувачам» від 19 квітня 1993 року № 284 не лише визначає чіткий перелік підстав і способів відшкодування шкоди внаслідок порушення земельного законодавства, а й не передбачає можливості іншого тлумачення шляхом запровадження нових підстав і способів відшкодування самими учасниками взаємин.

Отже, коментований локальний нормативний документ не є законним актом, тому і його зміст є незаконним. Правило ст. 4 ГПКУ про неможливість судового застосування актів державних та інших органів, якщо вони не відповідають законодавству України, також підкріплюється позицією Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 року № 9, у п. 5 якої вказано таке: якщо під час розгляду справи буде встановлено, що нормативно-правовий акт, який підлягав застосуванню, не відповідає чи суперечить законіві, суд зобов'язаний застосувати закон, який регулює ці правовідносини. Отже, господарські суди України у справі № 917/2333/15 застосували правовий акт, який суперечить закону, а отже, не може бути застосований.

Нерідко українські суди припускаються неправильного трактування темпоральних приписів вітчизняного матеріального права під час вирішення трудових спорів, зокрема найбільше під час розгляду справ про надання працівнику відпустки, адже роботодавець зазвичай відмовляє працівникові в наданні передбаченої законом відпустки напередодні її початку. Ураховуючи час, необхідний останньому для звернення за захистом до суду, а також тривалість самого судового розгляду справи (а цей темпоральний чинник, як відомо, в Україні ніколи не дотримувався, відтак маємо велику кількість рішень ЄСПЛ проти нашої держави за недотримання «розумних» строків судового

розгляду справ), період, коли відпустка мала бути надана за графіком, фактично закінчується. Тому окремі національні суди вважають за неможливе захистити відверто порушене право працівника на відпустку з огляду на неможливість виконати обов'язок у натурі та зобов'язати роботодавця надати таку відпустку в установленний строк. Такий підхід призводить до заохочення протиправних дій роботодавця, спонукає його до безкарності й свавілля. Між тим зазначена позиція не ґрунтується на засадах законності і справедливості.

Надання працівникові передбаченої трудовим законодавством відпустки встановленої тривалості й у визначений строк є не правом, а обов'язком роботодавця. Ст. 45 Конституції України та відповідні положення українського законодавства про працю чітко визначають належність працівникові права на відпочинок, який у трудових відносинах оформляється шляхом надання відпустки. Тому, якщо суд установив наявність у роботодавця обов'язку надати позивачеві відпустку, а також визнає, що відповідач незаконно не виконав цього обов'язку, тим не менше не задовольняє вимогу про зобов'язання виконання цього обов'язку в натурі, виникає ситуація, коли правопорушник уникає реальної відповідальності за вчинене ним неправомірне діяння. Насправді спосіб правового захисту в межах, передбачених ст. 16 Цивільного кодексу України, обирає особа, котра звертається за захистом. Тому цілком законною є її вимога щодо примусового виконання обов'язку в натурі – зобов'язання роботодавця надати відпустку певної тривалості. А позиція українських судів стосовно неналежності такого засобу правового захисту в цій ситуації є антиправовою. Що ж стосується часу надання такої відпустки, то, позаяк відбулося порушення, момент її надання має визначатися за вимогою потерпілої особи. Саме такою має бути судова практика, бо в цьому випадку вона узгоджуватиметься з європейськими принципами справедливого судочинства. Якщо ж працівник, що мав законне право на відпустку, попри ненадання її робото-

давцем, самовільно пішов на відпочинок, такі дії в жодному разі не повинні кваліфікуватися судом як прогули. У цьому разі мова йде про такий передбачений законом спосіб неюрисдикційного захисту реально порушеного права, як самозахист (ст. 19 Цивільного кодексу України). На жаль, національні суди нині в цьому питанні займають протилежну негуманну та недемократичну позицію [10], яку неодмінно потрібно змінювати.

Висновки. Підсумовуючи викладене, маємо констатувати значну віддаленість національного судочинства від європейських критеріїв розумності та справедливості. У виправленні цього становища не останнє значення належить законному правозастосуванню норм матеріального права, в тому числі й тих, що забезпечують темпоральне регулювання суспільних відносин. Якоюсь мірою це також можна виправити за рахунок більшої ретельності в процесі формулювання правових дефініцій під час прийняття нормативних актів, але все ж більше залежить від рівня правової освіти й культури самих суддів. Відтак убачається необхідність частіше проводити навчання, семінари та іспити щодо конкретних матеріально-правових напрямів українського законодавства, робити узагальнення судової практики, причому такий обов'язок покладається на вищі судові інституції України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про деякі питання дотримання розумних строків розгляду судами цивільних, кримінальних справ і справ про адміністративні правопорушення : Постанова Вищого спеціалізованого суду України від 17 жовтня 2014 року // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0011740-14>.
2. Рішення ЄСПЛ від 27 вересня 2001 року у справі «Гірвісаарі проти Фінляндії» (Hirvisaari v. Finland), заява № 49684/99 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://freecases.eu/Doc/CourtAct/4525141>.
3. Рішення у справі «Проніна проти України» (Pronina v. Ukraine) від 18 липня 2006 року, заява № 63566/00 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/974_096.
4. Приймак А.М. Принцип правової визначеності: поняття та окремі аспекти / А.М. Приймак // Наукові записки НаУКМА. Серія «Юридичні науки». – Т. 103. – С. 53–55.

5. Гуйван П.Д. Строк суб'єктивного матеріального права як характеристика його змісту / П.Д. Гуйван // Підприємництво, господарство і право. – 2014. – № 8. – С. 19–23.

6. Гуйван П.Д. Теоретичні питання строків у приватному праві : [монографія] / П.Д. Гуйван. – Х., 2014. – 632 с.

7. Справа № 553/1951/14-ц. Архів Ленінського районного суду м. Полтави за 2014 рік.

8. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96>.

9. Справа № 917/2333/15. Архів господарського суду Полтавської області за 2015 рік.

10. Справа № 553/2444/15-ц. Архів Ленінського районного суду м. Полтави за 2015 рік.